

УДК 332:631.1

© 2017

*Н.І. Паляничко,**кандидат
економічних наук**Інститут
агроєкології
і природокористування
НААН*

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВПРОВАДЖЕННЯ РИНКУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Мета. Систематизувати напрями вдосконалення еколого-економічного механізму впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. **Методи.** Аналізу й синтезу, абстрактно-логічний, статистичного аналізу, графічний. **Результати.** Нарощування обсягів збирання врожаїв рослинницької галузі в Україні відбувається в результаті незбалансованого землекористування, за рахунок використання агроресурсного потенціалу регіонів, відновлення якого потребує впровадження комплексу заходів на системній основі. Виконання такого завдання можливе за умови розробки державної програми використання і охорони земель на основі прозорого ринкового обігу земельних ділянок. **Висновки.** Удосконалення еколого-економічного механізму впровадження стратегії регулювання ринку земель в Україні потребує опрацювання системи економічних інструментів (спонукальних: платежі, відповідальності, штрафи та заохочувальних: виплати за держпрограмами, обслуговування, стимулювання), що сприятиме вирішенню завдань державної земельної політики в ринкових умовах і насамперед забезпеченню прийняттого рівня агроєкологічної безпеки.

Ключові слова: збалансований рівень землекористування, агроєкологічна безпека, ринковий обіг земельних ділянок, землі сільськогосподарського використання, ґрунти.

Унікальність розвитку процесів землекористування в Україні зумовлюється не лише наявністю найбільш сприятливих ґрунтово-кліматичних умов, а й поглибленням кризового становища виробничо-економічного,

суспільно-економічного та еколого-економічного характеру. Наслідком незбалансованого еколого-економічного розвитку суспільних відносин є загострення рівня ризиків еколого-економічної і продовольчої безпеки країни.

У результаті позитивних показників рентабельності в секторі рослинництва досягнуто через незбалансовані структури територіальної організації господарства та удобрення, диспропорції в співвідношенні площ сільськогосподарських культур та врешті-решт істотне погіршення показників агрохімічного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. Виправлення наявного стану потребує управлінських рішень і раціонального використання обмежених фінансових ресурсів, чого можна досягти удосконаленням еколого-економічного механізму впровадження стратегії регулювання вільного обігу земельних ділянок в умовах розвинених ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам досягнення збалансованого рівня землекористування приділено значну увагу в працях Д. Добряка [1], О. Канаша [2], А. Мартина [3], Л. Новаковського [4], О. Фурдичка [5]. Питання вдосконалення наявних інструментів стягнення плати за природокористування, зокрема за використання земель, розглядається в роботах Б. Данилишина, В. Міщенко [6], А. Двігуна [7], Є. Кривов'яза [8].

Мета досліджень — систематизувати напрями вдосконалення еколого-економічного механізму впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення.

Результати досліджень. За даними Державної служби статистики України, індекси продукції рослинництва мають постійну позитивну динаміку і в 2015 р. досягли 150,3% відносно рівня 2005 р., що на 21% більше від рівня виробництва у 1990 р. Ці показники значно відрізняються від аналогічних показників тваринницької галузі (лише на 14,1% перевищили рівень 2005 р. і на 46,3% є нижчими від обсягів виробництва у 1990 р.). Найбільші обсяги приросту виробництва агропродукції спостерігаються в сільськогосподарських підприємствах (перевищення рівня 2005 р. — 88,7%, але нижче рівня 1990 р. на 30,7%) порівняно з господарствами населення, які перевищили обсяги 2005 р. лише на 3%, а в 1990 р. — на 32,5%. Причому продукція тваринницької підгалузі займає більшу частку в загальному обсязі виробництва

агропродукції саме в господарствах населення. Наведена характеристика індексів виробленої продукції пояснюється рівнем рентабельності, найвищі значення якої у 2015 р. спостерігалися для насіння соняшнику — 78,4%: площі посівів зросли більше як на 70% з 2005 р., з 3,7 до 5,1 млн га у 2015 р., і відповідно обсяги збору збільшилися від 4,7 до 11,2 млн т. Урожайність зросла з 12,8 у 2000 р. до 21,6 ц/га у 2015 р. Причому в господарствах населення виробляється лише 17% від загального обсягу цього виду продукції. Відзначимо, що найвищі показники рентабельності (92,9%) спостерігалися лише для винограду [9], але з огляду на незначні площі вирощування цієї культури вона не має істотного впливу на рівень агроекологічної безпеки України. Подібні тенденції спостерігаються для інших технічних культур. Найвищі темпи приросту у 2015 р. порівняно з 2005 р. досягнуто у виробництві сої та ріпаку (більш як у 6 разів). Водночас зворотна картина спостерігається у виробництві кормів, адже рентабельність виробництва свинини у 2015 р. становила всього 12,6%, молока — 12%, виробництво м'яса великої рогатої худоби та птиці було збитковим (–16,9% та –5,4% відповідно), і лише виробництво яєць досягло прибутків на рівні майже 61%.

Зазначена ситуація має негативний вплив на агрохімічні показники якісного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. На тлі скорочення поголів'я великої рогатої худоби у 7 разів (в агропідприємствах у 17 разів) за період незалежності України скоротилися обсяги внесення гною в сільськогосподарські землі майже у 27 разів і на 28,6% — у 2015 р. стосовно обсягів його внесення у 2005 р. Скорочення підгалузі тваринництва зумовлює скорочення площ під посівами однорічних і багаторічних трав у 2,3 та 1,7 раза, луків та пасовищ — на 110 тис. га станом на 2015 р. порівняно з 2005 р. Крім того, спостерігається складна ситуація щодо розвитку структури земельних угідь і категорій землекористування України. Динаміку площ ключових угідь для стану агроекологічної безпеки показано на рис. 1.

Наведені графіки ілюструють негативні

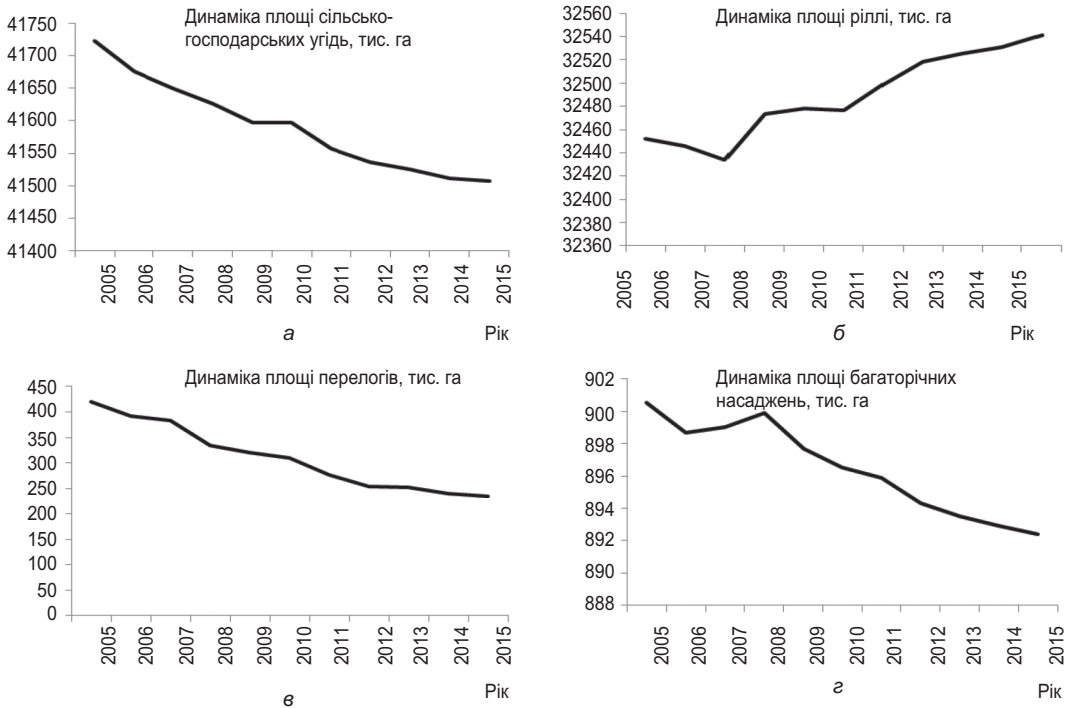

Рис. 1. Динаміка площі сільськогосподарських угідь і категорій землекористування, які є її складовими, тис. га

Джерело: опрацьовано автором на основі інформації [9].

тенденції в національній практиці сільськогосподарського землекористування. Так, відсутність мотивації у господарюючих суб'єктів не стимулює ошадливого ставлення до землі, адже на тлі загального скорочення площі сільськогосподарських угідь розподіл території між складовими її компонентами є свідченням наведеного твердження. Скорочення площ буферних категорій землекористування, якими є перелоги та багаторічні насадження, сприяє зниженню загального рівня агро-екологічної безпеки та збільшенню орно

непридатних площ у складі ріллі. За даними Держгеокадастру, нині потребують консервації 1 млн 50 тис. га сільськогосподарських земель, з них деградованими є 562,7 тис. га, малопродуктивними — 475,6, техногенно забрудненими — 11,8 тис. га. Крім того, потребують рекультивації майже 143 тис. га, поліпшення — 266,2 тис. га. Станом на 01.01.2016 р. консервація земель проведена лише на площі 85,3 тис. га (8,1% території від потреби), заходи з поліпшення земель впроваджено на площі 46,8 тис. га (17,5%), з яких лише 26 тис. га припадає

Динаміка здійснення заходів з охорони земель

Назва заходу	Рік			
	1995	2005	2010	2015
Рекультивовано земель, тис. га	8,4	2,1	0,5	0,1
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, км	157,8	15,2	8,5	0,2
Залужено деградованої і забрудненої ріллі, тис. га	12,8	6,3	1,0	0,2

на ріллю. Спостерігається не тільки тенденція до скорочення обсягів впровадження заходів з охорони земель, а й згідно з інформацією [9] — до скорочення площі земель під паром (таблиця).

Отже, наявний спосіб ведення рослинництва націлений на отримання прибутків, здешевлення собівартості виробництва продукції і в підсумку має деструктивний вплив не лише на ґрунти, а й спричиняє динамічні негативні зміни в усіх компонентах ландшафту. Віддалені наслідки зазначеної ситуації із сільськогосподарським використанням земель важко піддаються економічній оцінці. Скажімо, за підрахунками науковців, втрати, пов'язані з використанням у складі ріллі деградованих земель, становили понад 400 млн грн за рік у цінах 2010 р., а екологічні втрати через ерозію, дегуміфікацію, вторинне засолення сягають на порядок вищого рівня [2]. виправлення ситуації з метою відновлення і збереження родючості земель сільськогосподарського призначення неможливе без впровадження комплексу науково обґрунтованої системи заходів, що потребує розробки та ухвалення державної програми використання й охорони земель. Організаційно-економічною платформою цієї програми передбачається

розв'язання проблеми запровадження прозорого ринку земель на основі суворого дотримання вимог нормативно-законодавчого поля. Ключовим компонентом цієї системи є незалежний моніторинг на основі прозорого функціонування системи інформаційних потоків стосовно комплексного періодичного оцінювання і фіксації стану агроекологічних характеристик земель, усіх юридичних аспектів прав власності на земельні ділянки і контролю господарюючих суб'єктів щодо способів ведення господарства. Останнє стосується не лише дотримання науково обґрунтованої структури земельних угідь у межах регіонів будь-якого таксономічного рівня, а й сівозмін, розширення площ під травами та багаторічними насадженнями, зокрема лісосмугами.

Впровадження ринку земельних ділянок на засадах прозорості і вільної конкуренції потребує розвитку еколого-економічного механізму, який на основі вдосконалення системи економічних інструментів відкриває можливості для досягнення збалансованого рівня землекористування і забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Принципову схему еколого-економічного механізму впровадження стратегії регулювання ринку земель в Україні

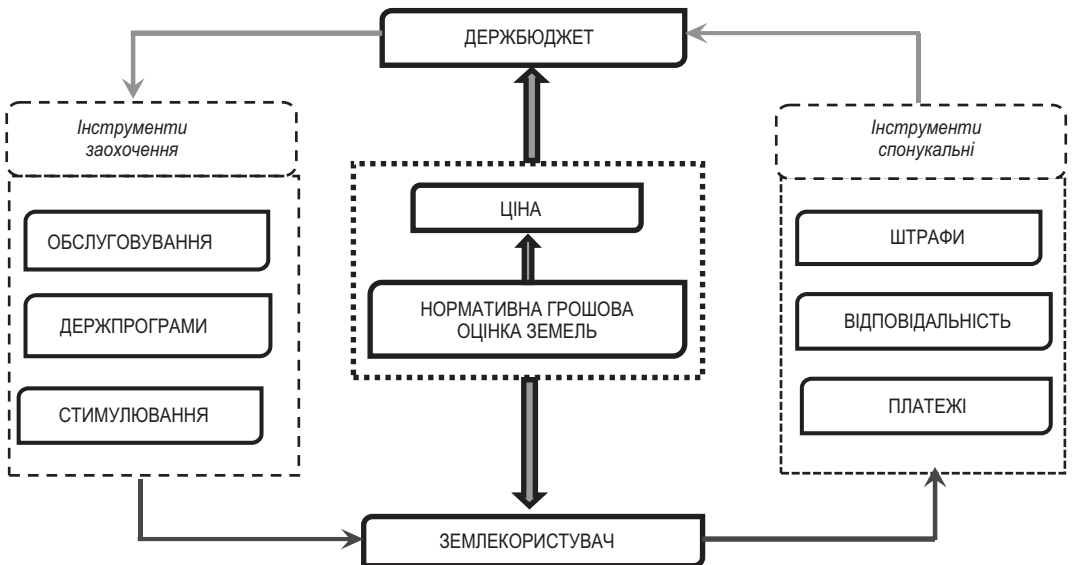

Рис. 2. Схема еколого-економічного механізму впровадження стратегії регулювання ринку земель в Україні

(рис. 2) опрацьовано автором на основі [4].

Ключова роль у системі еколого-економічного механізму належить нормативно-правовій оцінці земельних ділянок, яка лежить в основі встановлення ринкової ціни земельних ділянок. Постановою Кабінету Міністрів України № 831 від 16 листопада 2016 р. [10] затверджено підготовлену фахівцями Держгеокадастру України Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, яка набуває чинності з березня 2017 р. Опрацьований підхід запроваджує нормативну шкалу капіталізованого рентного доходу за відповідними сільськогосподарськими угіддями, враховує якісні показники ґрунтів, започатковує прозорий, гнучкий і адекватний спосіб нормативної грошової оцінки земельних ділянок.

Ефективного функціонування зазначеного економічного інструменту потребують процеси регулювання земельних відносин зі зміною власника, під час дарування земельної ділянки, передавання її в спадок чи під заставу. Цей інструмент є базовим для операцій оподаткування земельних ділянок, установаження розміру орендної плати та визначення втрат агровиробництва у разі зміни цільового використання землі для несільськогосподарського використання.

Для впровадження ефективного прозорого обігу земельних ділянок ринкового характеру потребують доопрацювання групи економічних інструментів, якими визначається оперативність впливу еколого-економічного механізму. Удосконалення еколого-економічного механізму відбуватиметься через розвиток і ефективне функціонування всіх його складових інструментів, які умовно поділяють на спонукальні і заохочувальні стосовно користувача

земельної ділянки.

Групу спонукальних інструментів формують:

- фіскальні платежі — земельний податок, орендна плата за земельну ділянку різних форм власності, сплата єдиного податку;

- штрафні стягнення — за самовільне використання земельних ділянок чи їх нецільове використання, забруднення чи порушення земельної ділянки, зняття родючого шару без спеціальних дозволів, порушення земельного законодавства тощо;

- економічна відповідальність за збитки при вилученні ділянок, плата за встановлення земельного сервітуту.

Група заохочувальних інструментів спрямована на стимулювання впровадження ринкового обігу земельних ділянок зі збереженням прийняттого рівня агроекологічної безпеки:

- економічні стимули — комплексна система податкових і кредитних пільг чи звільнення від плати землекористувачів, які власними зусиллями впроваджують на ділянках програмні заходи з охорони земель і відтворення їх родючості (рекультивациі, консервації деградованих і малопродуктивних земель, погіршення стану яких відбулося не з вини теперішнього користувача);

- інфраструктурні витрати на розроблення документації та проведення робіт з оцінювання ділянок; стягнення державного мита за процес укладання договорів чи надання платних адміністративних послуг державними органами земельних ресурсів;

- використання фінансових ресурсів за бюджетними програмами щодо впровадження ринкового обігу земельних ділянок та охорони земель; використання коштів від накладання штрафних санкцій.

Висновки

Удосконалення еколого-економічного механізму впровадження стратегії регулювання ринку земель в Україні потребує опрацьованої системи економічних інструментів. На основі вдосконалення нормативно-законодавчого поля це сприятиме

ефективному вирішенню завдань і заходів державної земельної політики в ринкових умовах та забезпеченню прийняттого рівня агроекологічної безпеки за умов досягнення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування.

Бібліографія

1. Добряк Д.С. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах/Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра. — К.: Урожай, 2006. — 336 с.
2. Канаш О.П. Стратегія сучасного і подальшого використання земельних ресурсів/О.П. Канаш// Землеустрій і кадастр. — 2012. — № 2. — С. 7–13.
3. Мартин А.Г. Стан земельних відносин як стримуючий фактор розвитку продуктивних сил України/А.Г. Мартин, Т.О. Євсюков//Матер. міжнар. наук. конф., м. Київ, 20 березня 2009 р./РВПС України НАН України. — К.: РВПС України НАН України, 2009. — Ч. 3. — С. 289–292.
4. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи; за наук. ред. Л.Я. Новиковського. — К.: Аграр. наука, 2015. — 48 с.
5. Фурдичко О.І. Екологічна безпека країни — запорука її економічної стабільності/О.І. Фурдичко//Регіональна економіка. — 2001. — № 4. — С. 18–24.
6. Данилишин Б.М. Рентна політика в Україні/Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко. — К.: ЗАТ «Нічлава», 2004. — 68 с.
7. Двігун А.О. Пріоритетні напрями регулювання рентних відносин в умовах системного реформування адміністративно-територіального устрою України/А.О. Двігун//Регіональна економіка. — 2008. — № 4. — С. 81–86.
8. Кривов'яз Є.В. Аналіз правового забезпечення здійснення земельних рентних платежів/Є.В. Кривов'яз//Збалансоване природокористування. — 2014. — № 1. — С. 141–144.
9. Сільське господарство України: статист. зб. 2015. — Державна служба статистики України. — К., 2016. — 360 с.
10. Постанова Кабінету Міністрів України № 831 від 16.11.2016 р. «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення». — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-п> Сільське господарство України.

Надійшла 14.02.2017.